

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СПОЖИВАННЯ ПРОДУКТІВ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯМ УКРАЇНИ

В статті розглядаються основні проблеми споживання тваринницької продукції. Основна увага приділена розгляду причин відмінностей у споживанні продукції тваринного походження сільськими та міськими домогосподарствами.

Ключові слова: сільське домогосподарство, міське домогосподарство, споживання, продукти тваринного походження.

Постановка проблеми. В Україні протягом двадцяти років спостерігаються стійкі порушення у структурі харчування населення. У 1999 р. зафіксовано найнижчий рівень споживання тваринного білка. Наукові дослідження і дані статистики свідчать про різке зниження споживання населенням України біологічних продуктів. Так, якщо порівнювати із показниками 1913 р., рівень споживання м'яса і м'ясопродуктів (у перерахунку на м'ясо) в Україні 2010 р. був нижчий на 44%, молока і молочнопродуктів у перерахунку на молоко – на 50%. Рівень споживання м'яса й м'ясопродуктів 2010 р. збільшився порівняно з 2005 р. на 33%. Винятком було молоко й молочні продукти, за якими спостерігалися деякі коливання щодо рівня їхнього споживання. За період 2003–2005 рр. рівень споживання молока і молочних продуктів становив 226 кг, 2006 р. – 235 кг, а 2010 р. відбувся спад споживання до рівня 2001 року, за норми споживання 395 кг на одну особу за рік.

Зазначимо, що у Франції за середньої тривалості життя 75,2 роки для чоловіків та 82,7 роки для жінок рівень споживання (у кілограмах на одну особу за рік): м'ясних продуктів – 84,6, молока у рідкому стані – 66,2.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні та прикладні питання функціонування м'ясопродуктового підкомплексу висвітлені у працях вітчизняних учених П.С. Березівського, Р.С. Грабовського, С.Л. Дусановського, О.В. Мазуренка, В.Я. Месель-Веселяка, В.М. Микитюка, П.Т. Саблука, І.В. Свиноуса, І.Н. Топіхи, О.М. Шпичака, М.Д. Янківа та багатьох інших.

Мета дослідження – здійснити оцінку факторів впливу на рівень споживання продукції тваринного походження населенням України.

Матеріали і методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань використовувалися наступні методи та прийоми: монографічний, статистичних групувань, кореляційно-регресійного аналізу і графічний – для комплексного вивчення сучасного стану споживання м'ясної продукції; вибірковий – для детального обстеження окремих господарств з вирощування великої рогатої худоби у різних регіонах.

Результати досліджень та їх обговорення. Основними стримувальними чинниками додержання рекомендованих норм споживання м'яса та м'ясопродукції є цінова ситуація на ринку продукції тваринного походження та низька купівельна спроможність населення, яке в цьому випадку надає перевагу продукції рослинного походження. Як свідчать статистичні дані, спостерігається досить високий рівень споживання хлібопродуктів, круп'яних і макаронних виробів.

Ця обставина призводить до погіршення стану здоров'я населення держави, а саме – зростання кількості українців, які мають надлишкову вагу. За даними опитування домогосподарств, нормальну вагу (індекс маси тіла від 20 до 27) має 65,6% дорослого населення України, серед міського населення – 65,1, сільського – 66,5%. У кожного шостого дорослого маса тіла перевищує норму (індекс маси тіла від 27 до 30), а 12% населення має надмірну вагу (індекс маси тіла понад 30). Надмірний дефіцит ваги тіла (індекс маси тіла менше 18) має 1% дорослого населення України, а 4,6% мають масу нижче норми (індекс маси тіла від 18 до 20). Зазначимо, що серед сільського населення осіб, які мають масу тіла нижче норми, в 1,3 раза менше, ніж серед міського. За такої ситуації на ринку України спостерігається недоспоживання продуктів тваринного походження. Співвідношення споживання тваринних і рослинних білків становить відповідно 42 і 58%, тоді як фахівці рекомендують – 55% і 45%.

Якщо проаналізувати рівень забезпечення населення основними мікро- та макроелементами у складі продуктів харчування тваринного походження, то впродовж досліджуваного періоду спостерігається деяке зростання калорійності спожитих продуктів на фоні загального зниження

вмісту спожитих мікроелементів групи вітаміну Б, що характеризує відсутність достатньої кількості спожитих молокопродуктів.

Як свідчать результати анкетного опитування жителів сільських населених пунктів та міст 12 областей України на предмет споживання м'яса, більшість респондентів (51%) відповіли, що м'ясні продукти споживають практично щодня; кожний третій (34%) – один-два рази на тиждень; кожний десятий (10%) – один-два рази на місяць; лише 2% – кілька разів на рік. Зовсім не їдять м'яса 3% учасників опитування. Частота споживання м'яса у родині значною мірою визначається рівнем їх сукупного доходу. Щодня споживають м'ясо близько 40% опитаних із доходом до 2000 гривень на людину в місяць і 62% тих, доходи яких перевищують цю суму. Серед киян (доходи яких прийнято вважати найвищими) частка щоденного споживання м'яса не набагато перевищує середнє значення – 59%. Ця частка вища в інших мегаполісах – 70%. А серед жителів сіл, де м'ясо здебільшого виробляється, споживають його щодня 42% опитаних.

Опитування показало, що 53% українців споживають м'ясо завжди, коли цього бажають; 47% опитаних зазначили, що обмежують себе у споживанні м'яса. Більшість таких респондентів (79%) здійснюють це з метою економії коштів; 11% опитаних відмітили, що поряд з економічними, у них є й інші причини обмежень; 10% – стверджують, що причини обмежень не є економічними (наприклад, пости, вегетаріанство або проблеми зі здоров'ям).

Нині простежується відмінність за енергетичною цінністю і вмістом поживних речовин у спожитих домогосподарствами продуктах харчування. Це зумовлено тим, що харчування сільської родини за кількісними та якісними характеристиками має незначні відмінності від показників середньої статистичної української сім'ї. Так, енергетична цінність добового раціону харчування сільської сім'ї є вищою за середній у країні рівень майже на 4 в.п. та на 12 в.п. перевищує аналогічний показник у великих містах. Щодо складу поживних речовин у добовому раціоні сільського домогосподарства, слід зазначити наступне:

- споживання жирів сільською родиною майже не відрізняється від середнього показника по Україні і становив 110 г на добу проти 109 г по Україні;

- споживання протеїнів у сільській місцевості на 8% перевищує середнє по країні значення і майже на 17% вище аналогічного показника у великих містах;

- калорійність харчування сільських сімей порівняно із середніми показниками збільшується не за рахунок жирів, а переважно завдяки підвищеному споживанню протеїнів.

Порівнюючи рівень споживання основних видів продуктів харчування в розрахунку на одну особу населення у великих і малих містах та у сільській місцевості, можна відзначити, що у сільській місцевості населення більше споживає молока та молочної продукції, однак менше м'ясопродуктів (табл. 1).

Таблиця 1 – Середньомісячне споживання продуктів харчування тваринного походження в містах та в сільській місцевості (2010 р.)

Продукти	У міських населених пунктах			У сільській місцевості
	у великих містах	у малих містах	у середньому	
М'ясо і м'ясопродукти у перерахунку на м'ясо	5,2	4,3	4,8	3,3
Молоко та сир в перерахунку на молоко	13,1	12,6	12,9	15,4
Масло	0,4	0,4	0,4	0,3
Сало	0,5	0,8	0,6	0,8

Джерело: складено і розраховано за даними Держкомстату.

Така ситуація пояснюється тим, що більшість сільського населення займається вирощуванням картоплі та зерна на власних присадибних ділянках і земельних частках (паях) з метою самозабезпеченості необхідними продуктами харчування. Крім того, більшість домогосподарств сільської місцевості тримають корів (переважно по 1–2 і більше), що дозволяє, насамперед, забезпечувати власні потреби у споживанні молочної продукції, а також родичів, які проживають у містах.

Структура харчування сільської сім'ї за групою продуктів в основному відповідає середньому показнику по Україні, але має і деякі відмінності.

Насамперед, необхідно зазначити, що основною ознакою раціону сільської родини є досить високий рівень споживання молочних продуктів – майже на 19%, тобто вищий за середнє значення по Україні. Якщо розглядати сільські сім'ї по регіонах України, то слід зауважити, що згадана вище тенденція простежується переважно у Західному регіоні. Так, у Львівській області сільські родини споживають молока та молочних продуктів майже на 44% більше від середнього показника у сільській місцевості. Це, у свою чергу, пояснює високий рівень протеїнів у добовому раціоні сільських родин.

Структура харчування населення країни останніми роками набула тенденції до розбалансування, що пов'язано зі значним ростом цін практично на всі продукти харчування. Однак варто звернути увагу на те, що в усіх регіонах України ситуація дуже подібна, населення різних регіонів харчується неоднаково.

Основною причиною нерівномірності харчування є соціальні фактори. Чим заможніше населення регіону, тим більш збалансованим є харчування населення цього регіону, і, як наслідок, тим краще стан його здоров'я. Якщо розглянути рівень споживання основних білкових продуктів тваринного походження (м'яса, молока, риби і яєць), то можна відзначити регіони, які є лідерами за їх споживанням. Так, на першому місці зі споживання м'яса й м'ясних продуктів Київська область (майже 65 кг на одну особу за рік), далі Донецька, Дніпропетровська і Харківська області.

Найнижчий рівень споживання цих продуктів в Одеській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Хмельницькій областях. Слід зазначити, що науково обґрунтована норма споживання м'яса й м'ясопродуктів становить 75 кг на одну особу за рік, і навіть лідери зі споживання цих продуктів далекі від необхідного рівня.

М'ясні, молочні продукти і риба, а також яйця є основою споживання білків тваринного походження, які відносять до повноцінного харчування. Населення Київської області майже за всіма показниками (крім молочних продуктів) є лідером у споживанні продуктів харчування [1].

Беззаперечне зацікавлення представляють дані про рівень споживання продуктів тваринного походження різними типами сімей. За «еталон» споживання прийнята стандартна сім'я у складі двох дорослих і двох дітей. Наведені в табл. 2 дані переконують, що основна причина такого розшарування зі споживання м'ясо- і молокопродуктів полягає у рівні доходів населення та їх купівельної спроможності. Як свідчать численні спостереження за функціонуванням домогосподарств, залежно від місця проживання, більшість багатодітних сімей мають низький рівень сукупних грошових доходів, незважаючи на суттєву державну підтримку.

Таблиця 2 – Співвідношення у споживанні основних продуктів тваринного походження у харчуванні різних типів сімей, %

Тип сім'ї	М'ясні продукти	Молочні продукти
Всі сім'ї	111	109
у тому числі:		
– поодинокі	142	127
Сім'я із двох осіб:	137	130
– двоє дорослих	147	143
– одна-дві дитини	106	92
Сім'я із трьох осіб:	116	104
– троє дорослих	128	120
– двоє дорослих, одна дитина	114	99
– один дорослий, дві дитини	85	80
Сім'я із чотирьох осіб:	103	100,3
– четверо дорослих	113	115
– троє дорослих, одна дитина	108	97
– двоє дорослих, дві дитини	100	100
– один дорослий, три дитини	72	77
Сім'я із п'яти і більше осіб:	90	108
– дорослі	103	112
– четверо дорослих, одна дитина	101	104
– троє дорослих, дві дитини	96	106
– двоє дорослих, три дитини	89	114
Сім'я з чотирма і більше дітьми	77	100,5

Джерело: складено і розраховано за даними Держкомстату.

За статистичними даними вибіркового спостереження домогосподарств, зниження грошових доходів домогосподарства прямо пропорційне збільшенню чисельності дітей у домогосподарстві. Так, рівень сукупних грошових доходів у домогосподарствах з однією дитиною становив у 2010 р. – 1743,4 грн, в сім'ях з чотирма дітьми – 1575,87 грн. Рівень середньомісячного середньодушового споживання м'яса і м'ясопродуктів: у домогосподарствах з однією дитиною – 3,7 кг, з чотирма дітьми – 1,7 кг, молока і молокопродуктів відповідно 19,2 і 16,8 кг. При цьому значна частина тваринницької продукції в багатодітних родинах надходить з ОПГ.

Варте уваги співвідношення між обсягами споживання м'яса різних видів і сала. Як свідчать дані, рівень споживання сала у домогосподарствах із низьким рівнем доходів є нижчим, ніж із високим. Історичні дані свідчать, що у США до 1933 р. споживали сало у значних обсягах. За умови економічного зростання відбулася переорієнтація на споживання пісної свинини та бекона. Деякі вчені та науковці вважають, що споживання жирних м'ясопродуктів спричинено значною мірою ментальністю нації. Проте, як свідчать статистичні дані, 1913 р. у Російській імперії рівень споживання тваринницької продукції у 2,5 рази був нижчий від нинішнього показника. Рівень споживання сала та субпродуктів є індикатором життєвого рівня населення та орієнтиром для виробничої спеціалізації у свинарстві і м'ясному скотарстві.

Підтвердженням нашого припущення є аналіз співвідношення у споживанні м'ясопродуктів у перерахунку на м'ясо і сало залежно від рівня сукупних грошових доходів. Чим домогосподарство бідніше, тим більший рівень споживання сала, оскільки воно дешевше та й енергетична цінність його значно вища, ніж м'яса.

Відмітимо, що існують значні відмінності у споживанні м'яса і сала між сільською місцевістю та містом. Основні причини у відмінності споживання м'ясопродуктів та сала такі:

- рівень доходів та джерела їх формування;
- використання ручної праці, що спричинює значні витрати енергії людини, а сало значно калорійніше, ніж м'ясо;
- самозабезпеченість сільського населення призводить до того, що сало на відміну від м'яса має більш тривалий період зберігання;
- політична та економічна нестабільність в країні. Коли в країні є ознаки політичної або економічної кризи, зростають обсяги реалізації сала і знижується ціна на високоякісну свинину. Потенційні споживачі здійснюють запаси тих продуктів забою свиней, що можуть зберігатися протягом тривалого часу. За такої ситуації в країні низька активність населення, яке не відвідує заклади громадського харчування (ресторани, кафе), відповідно призводить до зниження споживання високоякісної свинини (табл. 3).

Як свідчать дані табл. 3, протягом досліджуваного періоду відбувається різновекторне спрямування у споживанні м'ясопродуктів та сала. Певною мірою це характерно для країни, яка взяла курс на економічну розбудову з метою підвищення життєвого рівня населення країни. Ми виявили, що в науковій літературі відсутнє визначення співвідношення між споживанням м'яса та сала, оскільки нині не існує методики перерахунку на м'ясо м'ясопродуктів, сало не відносять до продуктів тваринного походження.

Таблиця 3 – Середньомісячне середньодушкове споживання м'ясопродуктів та сала домогосподарствами

Види продукції	Рік							2010 до 2003рр., %
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
У цілому								
М'ясопродукти	3,1	3,3	3,7	3,9	4,3	4,5	4,3	139
– сало	0,8	0,6	0,7	0,7	0,7	0,6	0,5	63
Міські домогосподарства								
М'ясопродукти	3,4	3,8	4,2	4,4	4,8	5,0	4,8	141
– сало	0,7	0,6	0,5	0,4	0,6	0,5	0,5	71
Сільські домогосподарства								
М'ясопродукти	2,3	2,5	2,9	3,1	3,3	3,3	3,4	148
– сало	0,8	0,7	0,6	0,7	0,8	0,7	0,6	76

Джерело: складено і розраховано за даними Держкомстату.

Впродовж тривалого періоду часу спостерігається ситуація, коли значна частина м'ясопродуктів надходить для споживання від родичів безкоштовно. Ця проблема науковцями як «пережиток минулого, доісторичного» [2]. Але за результатами анкетування діяльності особистих селянських господарств, до 30% товарної тваринницької продукції спрямовується саме за згаданим вище каналом. При цьому встановлення грошового еквівалента не вважається за доцільне, оскільки все це базується на основі «неформальних» зв'язків між селом і містом та між сільськими домогосподарствами [3].

У сільських домогосподарствах, на відміну від міських, досить високий рівень споживання тваринницької продукції, яка надходить від особистого підсобного господарства. Основна причина виробництва тваринницької продукції – це страх перед голодом, який супроводжував селян протягом тривалого часу його існування. Саме страх перед голодом став причиною багатьох особливостей технічної, соціальної й етичної організації сільського товариства. Так, Дж. Скотт метафорично пояснює економічну ситуацію більшості традиційних суспільств до другої половини ХХ століття: «...Є райони, в яких положення сільського населення нагадує положення людини, що весь час стоїть по шию у воді, коли легкої хвилі досить, щоб вона захлинулася» [4]. За такої ситуації селянин понад усе прагне уникнути ризику. При цьому підприємницький азарт, спроби політичної організації відходять у традиційних співтовариствах на другий план. Принцип «голове – вижити» превалює абсолютно. Дивні на перший погляд події в сільському житті виявляються продуманими формами елементарного соціально-економічного перестрашування. Розглядаючи це, Дж. Скотт посилається на класичне твердження Карла Полані: «Відсутність загрози індивідуального голоду в певному значенні робить архаїчне суспільство гуманнішим порівняно з ринковою економікою, але в той же час економічно менш ефективним» [5].

Слід відмітити, що у дослідженнях О. Фадеєвої обґрунтовується підхід, коли кожне домогосподарство розглядається як окремий елемент. Такі методологічні підходи дозволили одержати й обґрунтувати висновки, що «...грошовий капітал, створений сільською родиною, найчастіше не спрямовується на розширення виробництва, на відкриття свого бізнесу, а значить, не стає частиною капіталістичного розвитку. Родина вирішує більше «людські» проблеми й вкладає ресурси, накопичені важкою працею, у своїх дітей, не завжди розраховуючи на відшкодування цих витрат у майбутньому. Подібна економічна нерациональність – суть нинішньої селянської економіки» [6].

Такі висновки підтверджує Р.Э. Прауст: «Давно відмічено зарубіжними і вітчизняними дослідниками високий, порівняно із сільськогосподарськими підприємствами, рівень виживання сімейних господарств в екстремальних умовах і консерватизм більшості їхніх власників відносно будь-яких нововведень, пов'язаних з ростом виробничих витрат, визначається, передусім, внутрішнім механізмом формування й розподілу кінцевого продукту (доходу), що штовхає членів сімейного господарства до високої самоексплуатації, зовсім незрозумілої для наймані праці в ринковій економіці» [7].

Дослідженнями встановлено, що у випадку відмови від ведення особистого підсобного господарства рівень доходів суттєво знизиться, особливо в сільській місцевості, що призведе до перерозподілу сукупних витрат. У першу чергу, виникне проблема забезпечення продуктами харчування, особливо для домогосподарств з низьким рівнем доходів. На основі здійснених розрахунків можна зробити висновок, що грошових доходів не вистачить на придбання навіть мінімальної кількості продуктів харчування. При цьому вже не йдеться про витрати на придбання непродовольчих товарів, оплату послуг, особливо в недостатньо захищених соціальних групах населення.

Разом із тим, слід вказати на тенденцію щодо зростання обсягів споживання м'ясопродуктів у разі збільшення сукупних доходів. Насамперед, це викликано якістю продуктів забою сільськогосподарських тварин, які реалізуються в закладах торгівлі та на роздрібних продовольчих ринках. Домогосподарства з високим рівнем доходів утримують сільськогосподарських тварин виключно для задоволення власних потреб. Щодо економічної характеристики такого особистого домогосподарства, то слід відмітити повну відсутність товарності й мінімальний рівень самозабезпеченості. Поодинокі пенсіонери переважно практикують здачу в оренду своєї власності. Відносно групи сільських "люмпенів", то вони після втрати звичного для них статусу в суспільному виробництві зайняли пасивну позицію і демонструють деструктивні форми поведінки.

Висновки. Значні відмінності в надходженні спожитих м'ясопродуктів між сільськими і міськими домогосподарствами можна пояснити, в першу чергу, диспропорціями в розвитку села і міста, особливо його соціальної інфраструктури. У 2009 р. питома вага вартості спожитої проду-

кції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, становила 12,8% від сукупних ресурсів сільського домогосподарства. Частка молока і молокопродуктів, вироблених в особистих підсобних господарствах 2009 року, коливалася у межах 50% від загального обсягу споживання цього продукту. Це ще раз підтверджує принцип самовиживання сільського населення за рахунок особистого господарства, що відповідає постулатам "моральної теорії виживання", де домінуючими виступають показники соціальної, а не економічної ефективності.

Встановлено, що навіть у домогосподарствах із високим рівнем доходів споживають м'ясопродукти, отримані безкоштовно від родичів чи з СПГ. На нашу думку, це викликано не лише низькою купівельною спроможністю цієї категорії домогосподарств чи відсутністю продукції в торговельній мережі, а якістю. Як свідчать численні спостереження, більшість товаровиробників порушують технології вирощування сільськогосподарських тварин, що негативно відображається на якісних параметрах. Як відзначає О. Солженіцин, характеризуючи нинішню якість продукції: «Да даже еду здоровою мы уже забыли... В 90-м еще мы помнили. Но теперь, такое впечатление создается, что многие граждане вспомнят уже нескоро. Иные так и не узнают» [8].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Развитие животноводства в Украине: будет ли на рынке мясо отечественного производства? // Продукты питания. – 2005. – № 15/16. – С. 22.
2. Шанин Т. История России XX века с позиции сквозной „третьемирности” / Т. Шанин // Отечественная история. – 1999. – № 6. – С. 43.
3. Чайнов А. В. Организация крестьянского хозяйства / А. В. Чайнов // Великий незнакомец. – М.: Политиздат, 1992. – 673 с.
4. Scott J. C. The moral economy of the peasant: Rebellion and subsistence in South-East Asia. London: Routledge and Kegan Paul, 1976. – 242 p.
5. Полани К. Два значения термина «экономический» / К. Полани // Неформальная экономика: Россия и мир; под ред. Т. Шанина. – М.: Логос, 1999. – С. 505–513.
6. Фадеева О. Типология семейных стратегий / О. Фадеева, А. Никулин, В. Данилов, Т. Шанин // Рефлексивное крестьяноведение. Десятилетие исследования сельской России. – М.: ВШСЭН, РОС-СПЭН, 2002. – С. 215–226.
7. Тихонова Т. В. Сельская бедность и сельское развитие в России / Т. В. Тихонова, И. Г. Храмова, С. В. Храмова, О. В. Шик; под ред. Е. В. Серова. – М.: ИЭПП, 2004. – 50 с.
8. Колесова Л. Стабильное развитие животноводства / Л. Колесова // Мясной бизнес. – 2007. – № 8. – С. 14–15.

Социально-экономические аспекты потребления продуктов животного происхождения населением Украины **Е.А. Шуст**

В статье рассматриваются основные проблемы потребления животноводческой продукции. Основное внимание уделено рассмотрению причин различий потребления продукции животного происхождения сельскими и городскими домохозяйствами.

Ключевые слова: сельское домохозяйство, городское домохозяйство, потребление, продукты животного происхождения.

Socio-economic aspects of consumption of animal products of Ukraine's population **E. Shust**

The paper discusses the main problems of consumption of animal products. The main attention is paid to the causes of differences in the consumption of animal products rural and urban households.

Key words: rural households, urban household consumption, products of animal origin.

УДК 338:439(477)

СЕНЬ О.В., здобувач

Міністерство аграрної політики та продовольства України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ВИРОБНИЦТВА МОЛОКА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті розглядаються економічні проблеми виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. Особлива увага приділяється дослідженню виробництва молока у середніх і великих сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, рентабельність, виробництво молока.

Постановка проблеми. Молочне скотарство – одна із провідних галузей тваринництва України, яка має забезпечувати виробництво продукції в обсягах, що відповідають нормам державної продовольчої безпеки. Формування ринкових відносин у тваринництві зумовлює необхідність